

Χίντικκα: Δύο κείμενα για τον Βίτγκενσταϊν

Jaakko Hintikka: *Δύο κείμενα για τον Βίτγκενσταϊν* (μτφρ. Γιούλη Παπαϊωάννου). Αθήνα: Πλέθρον 2017, 64 σ., 6 €.

Κρίνει ο Μιλτιάδης Θεοδοσίου (École des hautes études en sciences sociales)
milt_theo@outlook.com

Ο Γιάκκο Χίντικκα (1929-2015) ήταν ένας πολυβραβευμένος φινλανδός φιλόσοφος και θεωρητικός της λογικής με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία της φιλοσοφίας, τη γνωσιολογία, τη φιλοσοφία των μαθηματικών και τη φιλοσοφία της γλώσσας. Δίδαξε στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Φλόριντα, στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ και στο Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι, ενώ από το 1990 έως τον θάνατό του θήτευσε στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Μεταξύ πολλών άλλων επιτευγμάτων του, ο Χίντικκα ξεχώρισε για τη θεμελίωσή του της τυπικής επιστημικής λογικής (epistemic logic), της σημασιολογίας βάσει θεωρίας παιγνίων (game-theoretical semantics) και της λογικής IF (Independence Friendly Logic· με τον διδακτορικό φοιτητή του Γκαμπριέλ Σάντου [Gabriel Sandu] εισηγήθηκε μια ρηξικέλευθη κατανόηση των λογικών ποσοδεικτών διαφορετική από αυτή στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας λογικής) και για τη σημαντική συνεισφορά του στη σημασιολογία της τροπικής λογικής. Ο Χίντικκα είναι επίσης γνωστός για τις ερμηνευτικές του προτάσεις στον Αριστοτέλη, τον Καρτέσιο, τον Καντ και τον Βίτγκενσταϊν. Ήταν επίσης υπεύθυνος του φιλοσοφικού περιοδικού *Synthese* από το 1962 έως το 2002. Το έργο του έχει μεταφραστεί σε περισσότερες από εννιά γλώσσες και εκτείνεται σε περισσότερα από τριάντα βιβλία και τριακόσιες επιστημονικές δημοσιεύσεις.¹

Το μικρό βιβλίο από τις εκδόσεις Πλέθρον περιέχει δύο κείμενα του Χίντικκα πάνω στην ερμηνεία της φιλοσοφικής σκέψης του Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν. Το δεύτερο κείμενο είναι γραμμένο από κοινού με τη δεύτερη σύζυγό του, Μέρριλλ Μπρίστοου Χίντικκα (Merrill Bristow Hintikka, 1939-1987), διδάκτορα του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ και καθηγήτρια φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Φλόριντα. Η Μέρριλλ Χίντικκα ήταν γνωστή για τη δράση της υπέρ της κατοχύρωσης της θέσης των γυναικών φιλοσόφων τόσο σε πολιτειακό όσο και σε εθνικό επίπεδο στις ΗΠΑ.² Μαζί με τη σύζυγό του, ο Χίντικκα συνέγραψε επίσης το βιβλίο *Investigating Wittgenstein* (Oxford: Basil Blackwell 1986),

¹ Βλ. R. E. Auxier & L. E. Hahn (επιμ.), *The Philosophy of Jaakko Hintikka* (Open Court: La Salle 2006), τόμος XXX της σειράς The Library of Living Philosophers.

² Βλ. A. Silvers, «Merrill Hintikka (1939-1987)», *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 60/5 (1987), σ. 855-856.

το οποίο και αποτελεί την κατά πολύ μεγαλύτερη εκδοχή του μεταφρασμένου κειμένου τους.

Και τα δύο κείμενα καταγίνονται πρωτευόντως με την ανάπτυξη και την υπέρσπιση της ερμηνείας του Βίτγκενσταϊν που εισηγήθηκε ο Χίντικκα. Το πρώτο κείμενο, «Τι λέει το άρρητο στη σκέψη του Wittgenstein;» (πρωτότυπος τίτλος «What Does the Wittgensteinian Inexpressible Express?»), εμφανίστηκε το 2003 στο περιοδικό *The Harvard Review of Philosophy*. Σε αυτό αναπτύσσεται η αιχμηρά κριτική τοποθέτηση του Χίντικκα απέναντι στους λεγόμενους “Νέους Βίτγκενσταϊνικούς”, ένα ερμηνευτικό ρεύμα που την περίοδο εκείνη μονοπωλούσε τη συζήτηση για την πρώιμη φάση της φιλοσοφίας του Βίτγκενσταϊν, δηλαδή για την ορθή ερμηνεία του *Tractatus* και, πιο συγκεκριμένα, για τον ρόλο της περίφημης πρότασης 6.54:

6.54 Οι προτάσεις μου αποτελούν διευκρινίσεις κατά το ότι, όποιος με καταλαβαίνει, τελικά τις αναγνωρίζει ως ανόητες, όταν με τη βοήθειά τους –πατώντας πάνω τους– προχωράει πέρα από αυτές. (Πρέπει, θα λέγαμε, να πετάξει μακριά τη σκάλα, αφού πρώτα την ανεβεί).

Πρέπει να υπερβεί τις προτάσεις αυτές και τότε θα δει τον κόσμο σωστά.³

Σύμφωνα με τους κύριους εκπροσώπους των Νέων Βίτγκενσταϊνικών, Κόρα Ντάιαμοντ (Cora Diamond) και Τζέιμς Κόναντ (James Conant), ο πρώιμος Βίτγκενσταϊν υιοθέτησε μian άκρως ασυμβίβαστη στάση ως προς τον χαρακτηρισμό των προτάσεων του βιβλίου του ως α-νόητων (unsinnig) στην πρόταση 6.54 του *Tractatus*, εκλαμβάνοντας την ανοησία με την πλέον αυστηρή και κυριολεκτική της έννοια: η ανοησία είναι σκέτος *θόρυβος*, κενή *ασυναρτησία*, και όχι προϊόν κάποιας στραβής ή λανθασμένης άρθρωσης επιμέρους και νοηματικά ακέραιων όρων. Ετούτη η δεύτερη αντίληψη για την ανοησία ως προϊόν, μιας, τρόπον τινά, κακής συναρμολόγησης επιμέρους νοηματικών όρων, αποδόθηκε, από τους Νέους Βίτγκενσταϊνικούς, στις παραδοσιακές, “ορθόδοξες” αναγνώσεις του *Tractatus*, στη βάση της αντίληψης ότι τέτοιες αναγνώσεις ισχυριζόνταν πως το *Tractatus* ήταν α-νόητο εξαιτίας μιας εσωτερικής αυτοδιάψευσης ή αντίφασης. Η πρόταση 6.54, στις ερμηνείες αυτές, αποτελούσε την απόπειρα του ίδιου του συγγραφέα του *Tractatus* να κόψει το κλαδί που τον στήριζε – και την ίδια στιγμή, να “δια φωτίσει” έτσι, με *άρρητο* τρόπο, τον αναγνώστη του, για τα πλεονεκτήματα και την άφατη λογική άρθρωση των μεταφυσικών θεωριών που ανέπτυξε στο βιβλίο. Οι Νέοι Βίτγκενσταϊνικοί, αρνούμενοι να αποδώσουν στον Βίτγκενσταϊν ένα τέτοιο χονδροειδές λογικό σφάλμα ή την υπεκφυγή ενός φετιχισμού του αρρήτου, επέμειναν ότι η ανοησία οφείλει, τόσο ερμηνευτικά όσο και φιλοσοφικά, να εκληφθεί ως *σκέτη* ανοησία, ή, ούτως ειπείν,

³ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (μτφρ. Θ. Κιτσόπουλος· Αθήνα: Παπαζήσης 1978). Παραθέτω την πρόταση 6.54 σε τροποποιημένη μετάφραση και ολόκληρη. Ο Χίντικκα επιλέγει να μην την παραθέσει ολόκληρη (παραλείπει την αναφορά στη σκάλα), ενώ χρησιμοποιεί τη μετάφραση Όγκντεν (Ogden) αντί για την περισσότερο γνωστή μετάφραση των Πέαρς και Μακγκίνες (Pears-MacGuinness). Ενδεχομένως οι επιλογές του αυτές να έχουν κάποια σημασία. Αλλά στη μετάφραση του κειμένου του η 6.54 παρατίθεται ολόκληρη (σ. 1), χωρίς επισήμανση της απόκλισης από το πρωτότυπο ή της χρήσης της μετάφρασης Όγκντεν.

ανοησία “τελεία και παύλα”, δίχως εσωτερική “στραβή” άρθρωση, μυστικιστικές “διαφωτιστικές” ιδιότητες ή μυστήριες επενέργειες στον κριτικό νου του αναγνώστη. Με κέντρο βάρους τη θέση τους αυτή, εισηγήθηκαν ένα πρόγραμμα ανάγνωσης του *Tractatus* (και αργότερα της φιλοσοφίας του Βίτγκενσταϊν συνολικά) το οποίο ακόμα εξελίσσεται και αποτελεί ζήτημα διαμάχης στη σχετική βιβλιογραφία.⁴

Ο Χίντικκα περιφρονεί εξ αρχής την εν λόγω ερμηνευτική γραμμή, κάνοντας λόγο για «ριζική παρανόηση [των προβλημάτων] με τ[α] οποία ήλθε αντιμέτωπος ο συγγραφέας του *Tractatus*», μια παρανόηση «τόσο ιστορική όσο και συστηματική» (σ. 10).⁵ Κατά την άποψή του, «το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν» οι Νέοι Βίτγκενσταϊνικοί, είναι «αφελές, για να μην πούμε αστειό» (σ. 11). Και σπεύδει να δείξει πόσο απλά είναι στην πραγματικότητα τα πράγματα αν ακολουθήσουμε τη δική του γραμμή σκέψης, σύμφωνα με την οποία οφείλουμε να αναρωτηθούμε «για τα κριτήρια βάσει των οποίων οι τρακταριανές θέσεις είναι α-νόητες» – και «η απάντηση είναι τόσο προφανής που προκαλεί αμηχανία»: «Ασφαλώς, πρόκειται για τα κριτήρια που θέτει ο ίδιος ο Wittgenstein», κριτήρια τα οποία «εκθέτει στο βιβλίο του», και σύμφωνα με τα οποία «ο λόγος έχει νόημα, όταν περιορίζεται σε συναρτήσεις αληθείας στοιχειωδών προτάσεων για τον κόσμο» (ό.π.). Με πιο απλά λόγια, η βασική θέση του Χίντικκα είναι η εξής: για το *Tractatus*, νόημα έχει μόνο ό,τι μπορεί να διατυπωθεί έτσι ώστε (α) να μιλάει ευθέως για τον κόσμο, (β) να είναι είτε αληθές είτε ψευδές και (γ) να μπορεί να κατασκευαστεί από τη συναρμολόγηση στοιχειωδών προτάσεων, τρόπον τινά προτάσεων-ατόμων. Από αυτή τη βασική θέση προκύπτει άμεσα η εξής συνέπεια, την οποία ο Χίντικκα προσυπογράφει ένθερμα και αναλύει διεξοδικά: από τον λόγο με νόημα εξαιρούνται «όλες οι διατυπώσεις για τη γλώσσα ή, για την ακρίβεια, όλες οι διατυπώσεις για το νόημα των γλωσσικών εκφράσεων, δηλαδή όλες οι προτάσεις που αναφέρονται στο πώς η γλώσσα μας συνδέεται με τον κόσμο και οι λογικές σχέσεις που εδραιώνονται σ’ αυτές τις σχέσεις γλώσσας-κόσμου» (σ. 12) – δηλαδή η σημασιολογία, την οποία επιχειρεί να αρθρώσει το *Tractatus*, τελικά, σύμφωνα με το ίδιο, δεν *αρθρώνεται λεκτικά*. Υπό αυτές τις συνθήκες, ισχυρίζεται ο Χίντικκα, για «έναν πραγματικά οξυδερκή αναγνώστη», η πρόταση 6.54 «δεν είναι τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από το επιστέγασμα των κύριων θέσεων που περιέχονται στο *Tractatus*»: «δεν αποτελεί έκπληξη, καθόσον συνάγεται ευθέως απ’ ό,τι προηγείται» (σ. 13). Συμπερασματικά, το *Tractatus* για τον Χίντικκα όχι μόνο θέτει τις βάσεις μιας σημασιολογικής θεωρίας, αλλά ταυτόχρονα προϋποθέτει ότι αυτή η σημασιολογία είναι «–στην κυριολεξία– άρρητη, μη εκφράσιμη και, άρα, κάθε προσπάθεια [του Βίτγκενσταϊν] να μιλήσει γι’ αυτήν, με την [αυστηρή] έννοια του όρου, στερείται νοήματος» (ό.π.). Αυτή είναι η βασική ερμηνευτική τοποθέτηση του Χίντικκα για το *Tractatus*.

⁴ Βλ. A. Crary & R. Read (επιμ.), *The New Wittgenstein* (London: Routledge 2000) και το δεύτερο κεφάλαιο του Μ. Θεοδοσίου, *Η φιλοσοφία του Wittgenstein* (επιστ. επιμ. Κ. Κωβαίος· Αθήνα: Ευρασία 2007).

⁵ Ως «των προβλημάτων» μεταφράζω το «the problem situation». Η μετάφραση έχει «της προβληματικής κατάστασης».

Στο υπόλοιπο κείμενο, ο Χίντικκα επιδίδεται στην επεξεργασία της τοποθέτησής του αυτής, μιλώντας αφενός για μια παράδοση στοχαστών που προασπίζονται το άρρητο της σημασιολογίας (και στην οποία εντάσσει τον Βίτγκενσταϊν, τον εαυτό του αλλά και τον Γκάνταμερ), αφετέρου για τα εξωτερικά τεκμήρια τα οποία, κατά τη γνώμη του, μπορούν να προσαχθούν προκειμένου η τοποθέτησή του να υποστηριχτεί πειστικότερα. Με το σκεπτικό ότι το ενδιαφέρον του εν λόγω κειμένου έγκειται στην πολεμική του Χίντικκα απέναντι στους Νέους Βίτγκενσταϊνικούς, θα εστιάσουμε σε αυτήν και θα αφήσουμε κατά μέρος την εξωτερική τεκμηρίωση που επιχειρεί. Εντούτοις, οφείλει να ομολογήσει κανείς ότι δεν είναι σαφές πώς μπορεί να αποτιμήσει μια τέτοια πολεμική τοποθέτηση ως κάτι άλλο παρά μια σκέτη πολεμική τοποθέτηση: κατά τις γενικές της γραμμές, απλά αναπαράγει την “ορθόδοξη” γραμμή ερμηνείας μιας μυστήριας “διαφωτιστικής” ανοησίας που προκύπτει στον αναγνώστη του *Tractatus* όταν αυτός συνειδητοποιεί την αυτοδιάψευση στην οποία υποτίθεται ότι τον οδηγεί η απόπειρα άρθρωσης της ίδιας της θεωρίας που περιγράφεται στο βιβλίο. Αλλά όλα τα κύρια μέρη από τα οποία συγκροτείται μια τέτοια αντίληψη βρίσκονται υπό αμφισβήτηση από τους Νέους Βίτγκενσταϊνικούς: πρώτον, η ίδια η ιδέα ότι η ανοησία έχει μια εσωτερική, τρόπον τινά οιονει-“λογική”, απαρτίωση, ώστε να ανιχνεύει σε αυτήν ο αναγνώστης πώς έχει επιχειρηθεί στο βιβλίο, με λογικά στραβό τρόπο, η αποτυχημένη άρθρωση ενός νοήματος, έχει δεχτεί επανειλημμένα τη φιλοσοφική κριτική των Νέων Βίτγκενσταϊνικών, και ο Χίντικκα δεν απαντάει καθόλου στην κριτική αυτή. Δεύτερον, η ιδέα μιας “διαφωτιστικής” λειτουργίας της ανοησίας για άρρητες σημασιολογικές αλήθειες, λειτουργία η οποία τάχα δηλώνεται στην 6.54, επιφορτίζει τον συγγραφέα του *Tractatus* με μίαν αντίληψη για το νόημα και τη λογική που καταργεί (ή, τουλάχιστον, έρχεται σε σύγκρουση με) τον κριτικό νου του αναγνώστη. Η θέση του Χίντικκα ότι η σημασιολογία είναι άρρητη είναι μια σεβαστή ερμηνευτική και φιλοσοφική θέση, αλλά ασφαλώς δεν μπορεί να κατοχυρώσει τη δυνατότητα έλλογης φιλοσοφικής συζήτησης πάνω στο θέμα του πώς ακριβώς η ανοησία, άπαξ και τάχα ανιχνευθεί ως κάποιου είδους αυτοδιάψευση ή λογική αντίφαση, είναι σε θέση να “διαφωτίσει” τον αναγνώστη για τη σημασιολογία. Σε αυτό το θέμα ο Χίντικκα δεν παραμένει σιωπηλός, αλλά η απάντησή του είναι ξανά η τυπική “ορθόδοξη” γραμμή: «Το πρόβλημα [...] είναι του Wittgenstein και όχι των ερμηνευτών του» (σ. 15). Τρίτον και τελευταίο, ο Χίντικκα δεν εξηγεί τη σκοπιμότητα της συγγραφής ενός βιβλίου που καταλήγει στη διαπίστωση ενός εσωτερικού παραδόξου και μόνο: στο τελευταίο μέρος του κειμένου του, συμπληρώνει, με τρόπο που προκαλεί το ενδιαφέρον, ότι υφίσταται και μια ηθική διάσταση στο όλο εγχείρημα του Βίτγκενσταϊν. Αλλά αυτό το σημείο είναι κοινός τόπος σε όλες τις ερμηνευτικές γραμμές και δεν μας διαφωτίζει για το ζητούμενο: την ειδική σχέση που διαβλέπει (αν διαβλέπει) ο Χίντικκα μεταξύ της συγγραφής του *Tractatus* και της «διαφωτιστικής ανοησίας» την οποία του αποδίδει.

Το δεύτερο κείμενο («1929: το θαυμαστό έτος του Wittgenstein», πρωτότυπος τίτλος «Wittgenstein's *annus mirabilis*: 1929») πρωτοεμφανίστηκε το 1985 και στην παρούσα έκδοση μεταφράζεται η ελαφρά αναθεωρημένη μορφή του από έκδοσή του το 1996. Στόχος του είναι η υπεράσπιση μιας ερμηνευτικής πρότασης, σύμφωνα με την οποία τα χειρόγραφα του Βίτγκενσταϊν με αριθμό 105-107, τα οποία ο Βίτγκενσταϊν συνέθεσε

το έτος 1929 και τα οποία έχουν στο μεταξύ εκδοθεί, αποτελούν το ερμηνευτικό κλειδί για ολόκληρη τη φιλοσοφική σκέψη του Βίτγκενσταϊν. Μολονότι ο Βίτγκενσταϊν σκόπιμα δεν συμπεριέλαβε τα χειρόγραφα αυτά στο υλικό που συνέταξε προς έκδοση και το οποίο εξεδόθη με τον τίτλο *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις*,⁶ πράγμα το οποίο αναγνωρίζουν φυσικά οι Χίντικκα, παρ' όλ' αυτά οι ίδιοι θεωρούν ότι «[τ]ο υλικό [...] που [...] επέλεξε να παραλείψει [...] είναι εξόχως κατατοπιστικό» (σ. 33) για το πώς η σκέψη του Βίτγκενσταϊν, από το *Tractatus* έως τις *Φιλοσοφικές έρευνες*,⁷ καταγίνεται ουσιαστικά με ένα πρόβλημα: «[ο] προβληματισμός του Wittgenstein αφορά στον τρόπο με τον οποίο τα αντικείμενα και τα γεγονότα της άμεσης εμπειρίας [...] μπορούν να αποδοθούν σε μία λογικώς επαρκή γλώσσα» (σ. 37). Το πρόβλημα αυτό, θεωρούν οι Χίντικκα, γεννιέται εξαιτίας δύο δεσμεύσεων του Βίτγκενσταϊν το 1929: «στη γενική άποψη που έχει για τη γλώσσα ως [...] καθολικό μέσο επικοινωνίας» (σ. 35), δηλαδή η θέση του Χίντικκα για τη σημασιολογία ως μη λεκτικά αρθρωσίμη, και στην κατ' αρχήν «δυνατότητα των φαινομενολογικών γλωσσών» (σ. 38), θέση σύμφωνα με την οποία η γλώσσα μπορεί να μιλήσει για «φαινομενολογικά αντικείμενα [ως] απλώς ίδια με τα φυσικά αντικείμενα, μόνο που αναγνωρίζονται με διαφορετικό τρόπο» (σ. 39). Οι Χίντικκα παρουσιάζουν πώς αυτές οι δεσμεύσεις είναι τελικά ασύμβατες μεταξύ τους και οδηγούν τον Βίτγκενσταϊν όχι μόνο στην εγκατάλειψη των φαινομενολογικών γλωσσών (σ. 40-3) αλλά μέχρι και το λεγόμενο “επιχείρημα της ιδιωτικής γλώσσας” (σ. 57-8) και το ζήτημα του “ακολουθείν έναν κανόνα” (σ. 59-61) των *Φιλοσοφικών ερευνών* αλλά και την ίδια ακόμη την επινόηση των “γλωσσικών παιχνιδιών” (σ. 62-3).

Το κείμενο των Χίντικκα είναι σαφώς προγραμματικό και επιχειρεί να ανοίξει αλλά και να κλείσει πολλά ζητήματα ταυτόχρονα. Παρ' όλ' αυτά, δεν χάνει τη γοητεία του και τη συνοχή του, συνδυάζοντας με προκλητικό τρόπο τόσο την ερμηνεία του Χίντικκα για το *Tractatus* όσο και την αντίληψή του για τον ύστερο Βίτγκενσταϊν και τη φιλοσοφία του. Το αδύναμο σημείο του, όμως, παραμένει ο ισχυρισμός ότι υλικό, το οποίο έχει παραλειφθεί σκόπιμα από τον ίδιο τον συγγραφέα του και δεν είναι παρά περιορισμένης θεματικής και χρονικής εμβέλειας, μπορεί παρόλ' αυτά να λειτουργήσει ως ερμηνευτικό κλειδί για μια συγγραφική παραγωγή σχεδόν τριάντα χρόνων. Οι σχετικές βιβλιοκρισίες του ίδιου του βιβλίου όπου αναπτύσσεται αναλυτικότερα η ίδια θέση (*Investigating Wittgenstein*) φαίνεται να υπογραμμίζουν συντριπτικά αυτήν την αδυναμία.⁸

Η μετάφραση είναι προβληματική σε πολλά σημεία. Ειδικά το πρώτο κείμενο καθίσταται απροσπέλαστο δίχως το πρωτότυπο. Η μετάφραση του χαρακτηρισμού «resolute» για την ερμηνεία των Νέων Βίτγκενσταϊνικών ως «ακλόνητη» είναι λανθασμένη: ο

⁶ Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις* (μτφρ. Κ. Κωβαίος· Αθήνα: Γνώση 1993).

⁷ Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες* (μτφρ. Π. Χριστοδουλίδης· Αθήνα: Παπαζήσης 1977). Στη μετάφραση αναφέρεται ότι «ακολουθείται η μετάφραση του Παύλου Χριστοδουλάκη» (σ. 34).

⁸ Βλ., μεταξύ άλλων, E. Zemach, *Philosophy and Phenomenological Research* 49/1 (1988), σ. 171-177 και O. Hanfling, *Philosophy* 62/242 (1987), σ. 529-533.

χαρακτηρισμός αυτός της αποδίδεται επειδή επιλέγει να μην συμβιβαστεί, να μην δειλιάσει να αποδώσει στον Βίτγκενσταϊν κάτι λιγότερο από την αυστηρή και κυριολεκτική έννοια της ανοησίας. Ο όρος «τολμηρή» είναι προτιμότερος και ορθότερος. Πέρα από αρκετές αβλεψίες (π.χ. στον τίτλο της ενότητας 5 του πρώτου κειμένου, το «irresolute» μεταφράζεται κι αυτό ως «ακλόνητη»), τηρείται μια τακτική απλοποίησης του πρωτότυπου κειμένου. Τέλος, υπάρχουν εσφαλμένες ή παραπλανητικές αποδόσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

1. (σ. 16): «πόσο μάλλον στον μυστικισμό του Frege ή του Quine». Το πρωτότυπο έχει: «any more than it is grounded on mysticism in Frege or Quine» (σ. 12).
2. (σ. 18): «Ο Frege, στα σχόλιά του πάνω στην έννοια του αλόγου, δεν ορίζει το περιεχόμενο της "έννοιας": αποφεύγει να δώσει έναν ορισμό». Το πρωτότυπο έχει: «What Frege was doing in his comments on how the concept of horse is not a concept or on how he could only elucidate his basic concepts but not define them is a rearguard action» (σ. 12).
3. (σ. 20): στο «το εν λόγω απόσπασμα» η μεταφράστρια προσθέτει «[πρόταση 6.54]», αλλά όπως δείχνουν οι αμέσως δύο επόμενες φράσεις, πρόκειται για τα λόγια από την αλληλογραφία του Βίτγκενσταϊν με τον Σλικ (Schlick) για τον Κάρναπ, και όχι για την πρόταση 6.54 του *Tractatus*.
4. (σ. 44): «Ορισμένοι φιλόσοφοι επέδειξαν τερατώδη σκληρότητα απέναντι στο μέγεθος του αγώνα που έδινε ο Wittgenstein στην προσπάθειά του να απαλλάξει τον στοχασμό του από την ιδέα της φαινομενολογικής γλώσσας, η οποία τον επηρέασε για ένα σύντομο διάστημα, όταν έγραφε την πρώιμη εκδοχή των *Φιλοσοφικών παρατηρήσεων*». Το πρωτότυπο λέει, αντιθέτως, ότι η επίδραση της ιδέας της φαινομενολογικής γλώσσας δεν πρέπει να εκληφθεί ως μια σύντομη φάση της σκέψης του, όπως (κακώς, σύμφωνα με τους Χίντικκα) θεωρούν ορισμένοι φιλόσοφοι: «It shows a monstrous insensitivity to the depth of Wittgenstein's philosophical struggle to try to dismiss the role of phenomenological language in his thinking as a short, passing phase in the development of Wittgenstein's views at the time of writing the earlier versions of *Philosophical Remarks*, as some philosophers have done».
5. (σ. 45): «κυμαίνονται από μια *ευθεία δήλωση* του Wittgenstein – όπως απαντά στις καταγεγραμμένες από τον Frank Ramsey, εξηγήσεις του Wittgenstein προς τον Desmond Lee για το τι εννοούσε με τις αρχικές προτάσεις του *Tractatus*». Το πρωτότυπο (όπου δεν υπάρχουν τα πλάγια) έχει: «ranging from a direct statement by Wittgenstein recorded by Frank Ramsey to Wittgenstein's explanations to Desmond Lee of what he meant by the early propositions of the *Tractatus*».

Δημοσιεύθηκε: 7.3.2018

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Θεοδοσίου, Μιλτιάδης: (Βιβλιοκρισία του:) Jaako Hintikka: *Δύο κείμενα για τον Βίτγκενσταϊν* (μτφρ. Γιούλη Παπαϊωάννου· Αθήνα: Πλέθρον 2017). *Κριτικά* 2018-01, <<http://www.philosophica.gr/critica/2018-01.html>>.